

A FÜST-ÉLETMŰ VISZONTAGSÁGAI

1. Füst Milán talányos jelensége

„Ti urak, ne feledjétek el, hogy nem tettetek értem soha semmit. Hogy úgy éltem itt, mint a pusztában, hogy egy köszönő szó, egy elismerés, egy krajcár, – semmi nem telt tőletek. Vagy azt is el akarjátok sikkasztani, hogy becstelenség voltatok? És talán még szónokolni is akartok a síromon? – Persze, persze, mert akik majd szónokolni akarnak és szerepelni, azok azt fogják mondani, nem mi voltunk. Az előző generáció becstelen volt, de mi?”

Füst Milán: *Napló*, 1939.

1.1. Az értékelés bizonytalanságai

Füst Milán sehogyan sem illik bele a magyar irodalomtörténetbe. Füst Milán talányos író volt és az lesz alighanem mindig is. Igaz, valamiképpen minden író problematikus, amíg él és hat, de mert a rejtélyeknek sokféle fajtája, szintje, rangsora lehetséges: vannak írók, akik szokatlanul, aránytalanul problematikusak. Thomas Mann említi például Tolsztoj problematikuságát, aki a *Tarnás bátya kunyhóját* többre tartotta Shakespeare-nél és Dosztojevszkijnél, – mondva, hogy ezek erkölcsstelenek. Tolsztoj gondolkozását Mann általában véve is „ügyefogyott birkózásnak”, „nagyszerű és egyben számandó színjátéknak” nevezi, de azért rögtön hozzáteszi: „Művészi szemszögből nézve mégis ez a titáni ügyefogyottság adja művének azt az óriási erkölcsi nyomatókat, azt az Atlaszhoz mérhető morális izomterhelést és feszültséget, mely a szenvedő Michelangelo világára emlékeztet.”¹ Akitől a „problematikus író” szakkifejezést kölcsönöztem: Németh László is kultúránk legproblematikusabb szellemei közé tartozik, csakúgy, mint az ő legkedvesebb és legnagyobb magyar géniuszai: Széchenyi – a „legtalányosabb magyar”, vagy Ady, „az Isten szörnyetege”. Németh László is hivatkozik Tolsztojra, de csak hogy rámutathasson Proustra, akit saját százada legnagyobb és legrejtélyesebb irodalmi jelenségének tart, s aki – írja – „valóban azért lett a legnagyobb mai mű írója, mert foglalkozása nem volt író, ami benne hódít, az épp dilettantizmusa”.² Vagyis hogy ez a rendhagyó francia író egyszerre zseniális és elfogadhatatlan, s hogy a vonzásnak és taszításnak e megszüntethetetlen kettőssége nélkül jelensége és jelentősége fel sem fogható. „Mi ez a problematikuság? A nagyság alkati hibája. A műélvező részvétele nélkül nincs művészet. Oda kell adnunk magunkat a játéknak, különben nem villan fel előttünk a mű. Vannak azonban, akik ezt az odaadást túlságosan megkövetelik, annyira, hogy az odaadás már-már elnézés. Ha megadjuk nekik, s elnéző lelkesedéssel szövetkezünk velük: nagy írók, igen nagy írók, ők a legnagyobb írók, de ha megvonjuk tőlük, összeesnek, s a hitel örvényébe zuhan-
nak.”³

A *dilettáns* szóval Németh László a modern művészet talán legkülönösebb képződményére tapint rá, annak alighanem legmélyebb jelképteremtő mechanizmusát ragadja meg vele. Paradox mechanizmust, azt az egyedülálló írófajtát, zseni-típust jellemzi vele, ami a lét valamely kiragadott részletében éli meg a lét egészét: mindig is a szükségből kovácsolva erényt, saját tulajdonú mítoszt teremtenek. Részgazukat aztán olyan teljességgel élik és képviselik, hogy kihívóan felhangosítják a hiányt, hogy

¹ Thomas MANN, *Tolsztoj. In, Válogatott tanulmányok*. 1. köt. Bp. 1970. 488.

² NÉMETH László, *Proust. In, Európai utas*. Bp. 1973. 334.

³ Uo. 339.

mintegy áttételesen, kontraszt-hatásként: állításuk ön maga cáfolatát is állítja majd. Köznapi szemmel Proust elfoglaltsága valóban abszurd, hiszen számára a létet az emlékezés egyetlen vonatkozásrendszere meríti ki; Proust naplopó és beteg – így a tanulmányíró –, teljesen hiányzanak belőle Tolsztoj világlátásának alaperényei: a hatalmas egészség és a hatalmas lelkiismeret. De éppen a vaskövetkezetességgel végigvitt redukció rajzolja ki a prousti felfedezés formátumát: a birtokolható világnak nála ez az egészségből önkényesen kiemelt, mégis valóságos összefüggése létszimbólummá súlyosbodik. Nemcsak az történt, hogy az írói vízió egységbe szervez óriási és ellentmondó jelenséganyagot, létrehozván azt a fikatív világot, amelyben „természet és erkölcs” mindig azonos; de az is, hogy az immár homogén szemléleti tér és anyag megnyilváníthatja az író teljesség-szomját, annak monumentális arányait. Mert ez az erő és monumentalitás nagyítja egészé a részt, erénnyé a drámai vétséget: megteremtve a teljesség olyan illúzióját, amely hatalmába kerít, megrendülünk általa, holott voltaképpen képtelen. Ellentmond józan tapasztalatainknak és egészséges ösztöneinknek és hogy ellentmond: azt nem titkolja el. „A dilettantizmus hőse” – mondja ki Németh László Proustról a szentenciát, mint ahogy másutt Adyról, hogy „Másnak is van egyénisége, de csak egyénisége van s nem külön magáraszabott kultúrája”, s hogy ez a zseni: „eszerint: újra kezdődő világ; a kultúrát kétségbe vonó s egy pillanatra felfüggesztő tájékozódóhéj”.⁴ Vagyis, hogy az effajta művészek egyéni erkölcsöt és egyéni kultúrát teremtenek; új viszonyt fogalmaznak a léthez, teljesítenek ki művészetük belső összefüggéseivel s így jelenségük tisztán esztétikai szempontokkal vagy egy adott kultúra benső folytonosságában reálisan nem is minősíthető. Pedig Dosztojevszkij, Ady vagy Proust integrálták valóságukat, jelenségük *conditio sine qua non*-ként feltételezi a nemzeti kultúra preformációját: gondolkozásukban, formáikban és nyelvükben is. Ady egyenesen „a magyarság elemi feltörése” volt, ám hogy műve valódi megítéléséhez az esztétikán kívüli, kultúrateremtő érdemei nélkülözhetetlenek, azt jól példázta az 1929-es Ady-pör is. Kosztolányi ugyanis nem azért írt karikatúrát Adyról, mert nem volt jó műértő, vagy mert féltékenysége elvakította, hanem mert nem tudta megadni Adynak ezt a külső akusztikát. Nem adta meg azt az „elnéző lelkesedést”, ami pedig ekkor már szinte minden honi művészetértő számára a legérvényesebb mérce volt, mintegy kollektíven is törvényesítve így Ady jelenségét irodalmunkban.

Az Ady-pör eldőlt, Tolsztojt vagy Adyt aligha nevezhetné dilettánsnak bárki, még a Németh László adta heroikus jelentéssel sem. Őket befogadta kultúrájuk, bizonyos értelemben még kánonná is váltak ezáltal, pontosabban: azzal igazolta őket utókoruk szellemi valóságá, hogy műveik megannyi intenciójához vagy gesztusához mint evidenciához maga igazodott. Füst Milán problematikussága – nézetem szerint – irodalmi önszemléletünkben valójában még csak nem is tudatosodott, az ő póre még szinte el sem kezdődött, ez idáig még senkitől sem kapta meg azt az értelmezést, ha tetszik: külső akusztikát, ahonnet ez az életmű is a maga teljes arányaiban belátható. Amit a Füst-ről szóló irodalom eddig felmutatott: alig több egymásnak ellentmondó, ötletszerű rövid megjegyzéseknél. De akik hosszabban is farkasszemet néztek vele: egy-egy külső nézőpont visszaigazolását várták el tőle elsősorban, és e szempont mindegyike a teljes Füst-életmű számára eddig Prokruszesz-ágyának bizonyult. Nem mintha nem hangzott volna el számos igazság Füst-ről az idők során, ám ha mindezeket összeadnám is: még mindig nem állna össze az egész. Füst igazi jelentősége – csakúgy, mint Németh László modern „dilettánsai” –: túl van a megközelítések lehetséges szempontjain. Van művészetében valami monolit erő, csak aki érzi ezt, és odaadja neki magát, csak annak tárja fel szépségeit. Ám aki érzi is: nehezen fogadja be százszázalékosan. Tünetértékű, ahogyan legjobb író-barátja – Kosztolányi – róla nyilatkozik: „Együtt látom nagy erényeit és nagy hibáit, együtt szeretem őket és együtt tárom föl, mint vonzó, eleven valóságot.”⁵ S nem kevésbé szimptomatikus az ötvenes évek kultúrpolitikusának – Horváth Mártonnak – az emlékezése is: „Nem nagyon vitatkoztunk vele, mert ki vitatkozik egy hegygel – sorsa az agyonhallgatás lett.”⁶

Annyi bizonyos, hogy nincs még egy jelentős író irodalmunkban, akiről – lezárt életmű birtokában is – olyannyira ellentmondóak volnának a vélemények, mint Füst Milánról. Irodalomtörténészeink elsősorban többsége Füst Milán életművét máig komoly fenntartásokkal kezeli; különö, kis hatású és nem igazán eredeti művészetként könyvel el. Irodalomtörténeti szerepét általában nem vitatják, nem is

⁴ NÉMETH László, *Ady Endre. In, Két nemzedék.* Bp. 1970. 50, 52.

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Füst Milán.* Nyugat 1934. I. 355.

⁶ HORVÁTH Márton, *Füst Milán és a Napló.* Krit. 1976/9. sz. 18.

nagyon vitatható: hiszen Füst a Nyugat és vele a modern magyar irodalom megalapító gárdájához tartozott, s hatvan éven át tevékeny részese és tanúja volt századunk magyar irodalmának. Művészetét azonban sajátosan anakronisztikusnak látják, amely sokkal inkább a XIX. század eszmei tájékozódásával, a századforduló szecessziós ízlésirányáival tartja a rokonságot, semmint a XX. század korszerű és húsunkba vágó világnézeti, irodalmi problémáival. Ez az egyik vélemény – hozzáteszem – sommás és hallgatólagos –: tételesen senki sem fejtette ki, mégis kiderül a más művek kapcsán elhangzott kicsinyítő kiszólásokból és félreérthetetlenül megnyilvánítja a Füstről szóló szakirodalom felszínessége, vagy egyszerűen: *hiánya*. Elég fellapozni a korról vagy kortárs írókról írt szakmunkák névmutatóit, jegyzetanyagát, a hazai tudományosság még Füst Milán irodalomtörténeti jelenlétéről sem vett kellően tudomást, munkásságával pedig egészen a legutóbbi időig érdemben nem foglalkozott. Legfeljebb átfogó kézikönyvekben, lexikonokban szerepel, ha szerepeltetése történeti vagy enciklopédikus okokból már megkerülhetetlen.

Jelen van azonban irodalmi köztudatunkban egy ezzel gyökeresen ellentétes értékítélet is, amely szerint Füst Milán életműve a modern irodalom egyik sajátosan originális változata. Ez a felfogás – amelynek első dokumentumai a harmincas évek vége felé születtek, de amely valójában a hatvanas évek közepétől kezdve nyer mind nyilvánvalóbban polgárjogot – már a XX. századi magyar irodalom legelső vonalában látja Füst Milánt, és világirodalmi mértékkel nézve is egyedülálló, zseniális művészként értékeli. Ezt a nézetet számos kortárs szerző társaságában, Füst eddigi monográfusai fejtették ki a legteljesebben: Somlyó György, Bori Imre és Bányai János.

Az a tény, hogy Füst Milán írói műve körül, már a művészi érték bizonyosan legfontosabb kérdésében is ilyen nézeteltérés van vagy *lehetőség*, nyilván önmagában is elgondolkasztató. S még különösebbé válik, ha meggondoljuk, hogy az író tulajdonképpen már fellépése első pillanatától ugyanez a kritikai kettősség, értékelésbeli bizonytalanság kísérte. Író-kortársainak egy szűkebb csoportja hatvan éven át kitart amellett, hogy Füst Milán irodalmunk jelentősebbjei közé tartozik. S nem is akárhogyan: a század azóta már sok esetben klasszikussá nőtt írói szóltak az érdekében. A Karinthy Frigyes írta első kritikától kezdve, a nagy írónak és súlyos egyéniségnek kijáró, lelkes elismeréssel méltatta – többek között –: Nagy Zoltán, Kosztolányi Dezső, Kolnai Aurél, Komlós Aladár, Kassák Lajos, Németh Andor, Vas István, Weöres Sándor, Szerb Antal, Radnóti Miklós, Gelléri Andor Endre, Bóka László, Rónay György, Sőtér István; rendkívüli tehetségnek tartotta a legendás szerkesztő, Osvát Ernő, de volt jó szava róla Babitsnak, Móricz Zsigmondnak vagy Németh Lászlónak is. *Válogatott versei* függelékében Füst maga ad közre a verseire írt dicsérrő bírálatok egy részéből szemelvényeket, ezeket aztán némileg kiegészítve minden további verseskönyvébe felveszi s szokatlan gesztusát így indokolja meg: „Verseim, sajnos, nem olyan könnyen megközelíthető versek, hogy világuk új utazói vezetőkre ne szorulnának. . . . A rosszindulatú elfogultság előtt szívesen mutattam fel, hogy nem éppen jelentéktelen emberek hallatták már szavukat e költészet ismertetésében és védelmében”.⁷

Am amit itt Füst „rosszindulatú elfogultságnak” nevez, annak alig is maradt értékelhető, nyílt, komoly dokumentuma. Hiszen az ifjúkorában elszenvedett támadások jószereivel csak rangot adtak: szinte kizárólag az ókonzervatív hivatalosság, vagy éppen a gúnyolódó közönségesség felől hangzottak el. Igaz, hosszú időn át Füst is a vitalapok céltáblája lett, de végül is ez az egész hecckampány szerves része volt az Ady és a Nyugat, vagyis a modern magyar irodalom ellen indított háborúságnak, ennek ódiámát Füst mindig büszkén viselte. Céhbeli irodalmár viszont, aki Füst Milán művészetétől egyértelműen elhatárolta volna magát – úgyszólván nem is akadt. A Füstről írók Halász Gábor rosszkedvű, kurta kritikáját szokták idézni, már csak az ellentét kedvéért is: aki a lírát jellemezve „szenvelő egyszerűség”-et, „slemil hangulat”-ot és a valóságtól „komikus elrugaszkodás”-t emlegetett, de Füst sajátos nagyságát még Halász sem tagadta, sőt leírta róla máig az egyik legfontosabb szót: „*megszállottság*, amely egyszerre elretentő és csodálatot keltő”.⁸ Rajta kívül még Kádár Erzsébet ír majd Füstről ingerült, megsemmisítő véleményt: lektúrnek minősítve legnagyobb vállalkozását: *A feleségem történetét*, de még ő is hangoztatja, hogy az elmaradt élményért az olvasó kárpótlást találhat Füst régebbi könyveiben.⁹ S végül Thurzó Gábor számol le egyértelműen „az egykorú mágusról” alkotott egykori

⁷ Második előszó. – FÜST Milán, *Szellemek utcája*. Bp. 1948. 8.

⁸ HALÁSZ Gábor, *Új verseskönyvekről*. Nyugat 1935. I. 317. (Kiem. tőlem!)

⁹ KÁDÁR Erzsébet, *A feleségem története*. MCsill 1942. II. 111.

hiedelmekkel, de Thurzó 1949-es, szinte becsületsértően indulatos kritikájából már nagyon is kilátszik az ideológiai verdikt, a kor politikai gyakorlata.¹⁰ Látni kell tehát, hogy Füst Milánt a magyar irodalomban eddig úgyszólván még valamirevaló támadás sem érte, s amit az író „rosszindulatú elfogultságként” egyedül panaszolhat, az: a közöny.

1. 2. Periferikus író?

Irodalomtörténetírásunkban tehát voltaképpen csak az a legáltalánosabb értékítélet tükröződik, amellyel a kortárs irodalmi közvélemény, az írók túlnyomó többsége fogadta Füst Milán művészetét, amely nyilvánosan hangot se nagyon kapott, ám hallgatólagosan vagy magánbeszélgetésekben szinte közmegegyezésszerűen és Füst egész pályafutása során: végeredményben periferikusnak ítélte meg jelenségét a magyar irodalomban. Jobb, ha zártkörűen érvényes, amolyan elit-írónak vélték, rosszabb esetben ténylegesen is dilettánsnak; mindez alig is változtat a tényen, hogy Füst Milánról a kortársai lényegében nem vettek tudomást: Szomor Dezső, Szabó Dezső, Erdélyi József, de még talán Szép Ernő is összehasonlíthatatlanul jobban felkavarta-foglalkoztatta a korabeli magyar szellemi életet, mint Füst Milán akár a legjobb műveivel. Megannyi önadminisztrációs erőfeszítésével és külön magatartásával Füst hosszú ideig még azt sem igen érte el, hogy személyére valóban felfigyeljenek, hát még azt, hogy gondolatait komolyan vegyék. Elszigeteltségén – innen nézve – nem sokat enyhítettek a különös formátumát megsejtő kevesek időről időre elhangzó felszólalásai, a művészetét rendre újra-felfedező néhány szellemes, sokszor lényegbevágóan okos, de impressziókra alapozott rövid elemzés. S kivált nem enyhítették az (esetleg) rajongó kinyilatkoztatások: a barátoknak, nagy egyéniségnek, később szuggesztív mesternek kijáró hűségnyilatkozatok. Igaz, a véltnél mindig is sokkal több barátja volt, sokan figyelték, de írni már kevesebben írtak róla, s ha mégis, csak kritikát, recenziókat, rövid újságcikkeket. Végre is a szerző az irodalmi élet írott-íratlan protokoll-listáin mindig is szerepelt; közel tíz éven át főmunkatársként jegyezte a Nyugat címlapja, és ha könyve megjelent, azt illet, sőt kellett is észrevenni. Máskülönben már inkább sátoros írói ünnepeken esett róla szó: jubileumok, körkérdések, avagy kitüntetések alkalmából és ezek az alkalmak aztán élete utolsó évtizedében (amikor őt is elérte a „túlélő klasszikusok” sorsa) – rendre – sokasodtak.

Kétségkívül volt valami Füst lényében és műveiben, amely aránytalan ellenszenvet, taszítást kelthetett sokakban, mindenesetre: aránytalan reakciókat eredményezett. Meddő dolog volna most a nyilvánvaló mulasztásokat teljes egészében a kortársakra áthárítani: ekkorát nem tévedhettek, s ha mégis, annak komolyabb oka volt. Mert nyilván nem tekinthetem véletlennek vagy esztétikai szűkeblúségnek, hogy Ady, Ignóty, Juhász Gyula, Schöpflin Aladár, Hatvány Lajos, Szabó Dezső, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila (és még nagyon sokan mások) úgyszólván le sem írták nyilvánosan Füst Milán nevét, s ha mégis leírták, akkor olyan véletlenszerűen, ahogy például Móricz Zsigmond ír pár sort Füst legrosszabb kisregényéről;¹¹ Babits rosszallja, hogy kihagyták Füstöt Gragger antológiájából;¹² stb. Tanulmányköteteikben, a kortárs magyar irodalom gondjairól szólva Füst Milán fel sem merül, kimarad még általánosító felsorolásokból, átfogó értékelésekből is. S ahogy Babits vagy Móricz, úgy Féja vagy Illyés se tartotta szükségesnek, hogy művészetéről érdemben nyilatkozzék. Holott, hogy mi mindent mondhattak volna a „nagy író”-ról, aki „korizlés helyett végokokban gondolkodik”, és „nem csupán életművet hagyott ránk, de a hűség kőtabláját is lángoló igékkel” – azt Féja Géza főhajtása példázza, sajnos, már jóval Füst halála után.¹³ Nem is beszélve olyan *teoretikusokról*, akikkel Füst egy-egy ideig személyes ismeretségben is állt, például Mátrai Lászlóról vagy Lukács Györgyről, sőt akiehez meleg barátság kötötte: Fülep Lajosról.

Érdeemes is belepillantani levelezésükbe. Nemcsak azért, mert Osvát halála után a „zengővárkonyi remete” volt alighanem az az egyetlen magyar gondolkodó, akit Füst Milán a maga méltó szellemi

¹⁰ THURZÓ Gábor, *Véletlen találkozások*. Mk 1949/3. sz. 150.

¹¹ MÓRICZ Zsigmond, *Halvány fénykéve (az Aranytárról)*. Nyugat 1922. jan. 16. In, *Irodalomról, művészetéről* 1. köt. Bp. 1959. 398.

¹² BABITS Mihály, Nyugat 1923. márc. 1. In, *Könyvről könyvre*. Bp. 1973. 29.

¹³ FÉJA Géza, *Füst Milán kőtablája*. In, *Törzsek, hajtások*. Bp. 1978. 111.

partnereként elismert, becsült és szeretett, s hogy vonzalmuk kölcsönös volt, arról Fülep levelei is félreérthetetlenül tanúskodnak. „F. M.-nak és F. L.-nak előbb-utóbb meg kellett találania egymást . . .” – írja Fülep is nyomatékosan.¹⁴ Érdemes azért is, mert Fülep *A feleségem története* kapcsán kategorikusan megfogalmaz két olyan kifogást, amely minden bizonnyal sokkal általánosabban, az irodalomértő közvélemény és Füst egész jelenségére vonatkoztatva is érvényes lehetett: nevezetesen azt, hogy a mű magánjellegű és nyelvében gyökértelen. Jellemző a megszólítás is: „Amicissimo!”¹⁵, s hogy a négyoldalas levélből csak másfelet szán a hét évig készült nagyregény méltatására. Véleményét három pontba szedi, kivonatossan idézem: „1. Végig nagyon érdekelt, sőt izgatott. Jelentékeny leistung. Ez az első impresszió . . . 2. Az író különb a művénel. Mert vannak kitűnő részletek, ahova az egész mű nem ér föl. Legalább az én igényeim szerint. A regény, szerintem, nagy formátum, két vagy néhány ember magánügye nem elég a megtöltéséhez. Valami más óhajtok még mögé, ami átlátszik rajtuk: egy világot. Ez a regény nagy veszedelme: ha ez a világ elavul, maga a regény is elavul vele; nélküle viszont eleve hontalan . . . 3. Et nunc venio! Talán nem kell mondanom, hogy nincs olyan nyelvi, stiláris árnyalat és intentio, amit nem érzek s nem appreciálok. Nálam érzékenyebb instrumentum aligha lehet valaki . . . De itt mégis van valami, ami nekem nem konveniál, s aminek a ritmushoz stb. nincs is köze, ami fordításban, más nyelven persze eltűnik, de így, ahogy van, engem mégis zavar a pesti nyelv . . . ez jórészt a nekem éppen nem kedves pesti jargonban íródott, mely nem a magyarnak, mint némelyek állították, hanem a jiddischnek egyik dialektusa. Tudom jól, hogy aki Pesten él, arra ráragad óhatatlanul, de nem tehetek róla, nem szeretem a szagát sehol és senkin . . .”¹⁶ Füst Milán hosszú válaszleveléből, ami a maga nemében publicisztikai remeklés – csak néhány passzust idézhetek: „Maga biztosan jobban ért a magyar nyelvhez, mint én. (Bár eddig is magyarul írtam és sokan voltak, akik erőteljes, jó magyar nyelvnek tartották az enyémet.) De hogy ez jiddis nyelven volna írva, ezt én még magának se tudom elhinni. Hogy én ennyire ne tudnék magyarul, csak jiddisül, amelyet nem tudok. Vagy, hogy ennyire korrumpálta volna nyelvemet Budapest városa. Élő nyelven van írva, nem nyelvtani nyelven, se folyamodvány-stílusban, – tudatosan van így –, mert undorodom attól, ami papír. Kísérje figyelemmel a magyar nyelv legnagyobb mesterét, az élő magyar nyelvet . . . Azt írja, hogy jiddisül van s a magyar nyelv csodás dallamait benne észre sem veszi. Mert, ha írtam valaha szépet magyarul, akkor ebben. Hiszen valóságos szonátákat – mégpedig a magyar nyelv szonátáit Uram . . . A legkeservesebb azonban, amikor azzal kecsgetet, hogy majd lefordítják, akkor szebb lesz a mű. Váltig nevettem és iszonyodtam a hét év alatt, valahányszor az jutott az eszembe, hogy ezt le is fogják fordítani talán. S akkor ebből mi lesz? Ebből a műgondból, zengésből, ritmusból? Ebből a kényességből, a magyar nyelvnek ebből a végletes szeretetéből és csodás zenei lehetőségeiből? Meg vagyok lepve nagyon. Rosszúl olvasta ezt a munkát Barátom Uram, rosszkedvűen, úgy látom . . . Évtizedeken át abban az iskolás hitben éltem, hogy a nagy regény, epepeia lévén, kell, hogy abból a talajból nőjön ki, amelyen írója él, – vagyis hogy egy világot tükrözzön, azt a földet, társadalmat mutassa be, ahonnan származik. Nagyon rendben van – Gogoly az oroszokról írt. Flaubert a franciákról és így tovább. Csak mi legyen avval, aki mindig magános volt, soha kifelé nem tekintett, csak mindig befelé s végül, aki nem is tartozott soha sehova . . . akinek a szájából nagyon rosszúl hangzanék a helyi sajátosság:

Mögmondtam ke-e-ednek, hogy ne egyik szalánnát . . . – hogy írjam én ezt le Barátom? Nem tartozom én sehová. (A jiddis néphez legkevésbé.) S mármint nekem nem lehet nagy regényt írnom? Ha van rá szusz, mondanivaló, minden egyéb – például türelmem és kitartásom is? Hallgatnom/kell? Nem inkább írok a bolygó hollandusról, aki nem tartozik sehova, de viszont lelke mégiscsak volt neki, szegénynek, – nem inkább írok arról, hogy hontalan voltam egy életen át, semmint hogy hallgassak? – És hátha igazolja magát a mű és lerontja majd összes iskolás feltevéseimet és elhatározásaimat . . . A holdban nem játszódhat le egy regény? Swift műve nem mű? – Hogy pedig csak két emberről szól? Hátha csak egyről szól, de mindig érdekes és izgató . . . csak bravúros? Ennyiből áll? nincs benne semmi a szentlélekből? Az érzések és indulatok csodás viharzása nincs benne? Hát a földöntúli szerelem, – amely tudvalegőleg alig van jól megírva ezen a világon.

Nagy mű ez drága Barátom s evvel a pár egyszerű szóval alig intézhető el, az az érzésem. Ha vannak is hibái.

¹⁴ FÜLEP Lajos levele Füst Milánhoz. Zengővárkony, 1941. szept. 27. PIM Kézirattár.

¹⁵ FÜLEP Lajos levele Füst Milánhoz. Zengővárkony, 1942. ápr. 20. PIM Kézirattár.

Egyszóval; ceterum censeo, – rosszul olvasta ezt a nagy művet drága Barátom. Még nem fogta fel egészen, úgy érzem. De, talán majd nyomtatásban, ebben reménykedem. Ölelem minden szeretetemmel: Füst Milánja”.¹⁶

Szükségesnek látszott ez a kitérő: felvillantani azt a szinte már rejtélyesnek is mondható ellenkezést, amely még a korabeli magyar kultúra legelfogulatlanabbul gondolkodó, legérzékenyebb szellemeit is végül Füst Milán művészetének elutasítására ösztönözte. Annál is inkább, mert valamilyen ellenérzés még az író mellett elhangzott egyértelmű állásfoglalásokból is kihallik. A Füst művészetére voksoló, sőt mellette lándzsát törő íráskok többségében is jól tetterhető egy sajtósági érvelési mód: valami – inkább csak érezhető, semmint megnevezett – fenntartásokkal vitatkozó, ellenük védekező tartás. Már Nagy Zoltán 1914-es kritikája is töpreng a Füst-írástól való idegenkedés okain, ő végül a művészi eredetiség szokatlan formátumában, hagyománytalanságában keresi a választ: „Füst Milán senkihez sem hasonlít, messze áll mindenkitől, mint a sivatag fája”.¹⁷ Az első kritikáknak ez a definitív jelzője, hogy Füst Milán irodalmunkban „rokontalan”, „magányos”, „különc” jelenség, haláláig végigkísérte az író, epiteton orranszá is válik; úgy is, mint felmentés, és mint beváltatlan csekk, maig a körülötte sarjadt legendák táptalaja lesz. De utaltam már rá, még legjobb íróbarátai is – Karinthy a *Boldogtalanok*at elemezve¹⁸ vagy a szerzői estjét bevezető Kosztolányi – a művel kapcsolatos megszorítások jelzésére kényszerülnek. Hogy azután az élete utolsó évtizedeiben mellette kiállóknál szinte rituálisan általánossá válják az a hangvétel, amelyik már-már kínosan is csak a valóságos vagy vélt pozitívumokat keresi: a szerzőt akár hite ellen is üdvözíteni igyekezve. Olyannyira, hogy például Bóka László – nem akarván Füst esztétikáját egészében átengedni „a polgári esztétikának” – tanulmányában még azt a körülményt is megkockáztatja, hogy az akkor hetvenöt éves szerző később talán marxistává javítja majd gondolati rendszerét, ami egyébként Bóka előtt is nyilvánvalóan képtelenség.¹⁹

Pedig a Füst Milán-művek elleni legfőbb kifogást már Németh László is szóvá teszi, igaz, Fülepnél is véglegesebb következtetést csakúgy szokatlan reverenciával árnyalja. Ez éppen a művészi eredetiség, a spontán ihlet hiánya, a kimódoltság és mesterkélttség, a művi úton akart magas irodalom volna: „A nagy szándék görcsös tikje minduntalan beüt . . .” – írja a Tanú 1933-as évfolyamában, sajnálkozva a versek torzó-jellegén, s meleg szavakkal nyugtázva mégis az erőfeszítés tiszta indulatát és a korai Füst-írá poétikai újszerűségét, megvalósult részletszépségeit.²⁰ Ez a hallgatólagosan általános és általánosságában kikezdetetlen vád, ami szerint Füst művésze nem a valóságból fakadt, hanem *csinált*, s így hamis vagy érdektelen, magatartása pedig ennél fogva póz (vagyis ellenszenves, mert öntetszelgő, nincs *valóságos* érzelmi fedezete) – érdekes módon kétfelől, ellentmondásosan fogalmazódik meg, persze jószerivel a privát közlések szintjén. Még a már idézett elmarasztaló kritikákban is vajmi kevés, ami belőle nyilvánosságra jut. Egyfelől tehát – és alighanem a nagyobb nyomatokkal – a művészi nyersanyag, nyelvi erő hitelességét vonják kétségbe, mint fenti levelében Fülep Lajos is tette: végső soron az írói tehetség mesterségbeli feltételeit; másfelől viszont az írói attitűd tűnik időszerűtlennek, a Füst-művek szellemisége minősítettik közhelyszerűnek. Németh Andor például a Füst-versek nyelvi-formai szépségeiért – az emelkedett, szertartásos dikció bizzar pátozsáért és versdallamáért – még fenntartás nélkül lelkesedik, ám a tartalmi, gondolati ihletet már mint „unalmas és lapos világszemléleti lamentációt” utasítja el.²¹

Az is különös, hogy a Füst Milánt egészében periférikus jelenségnek ítélő álláspont legátgondoltabb kifejtése (már Füst halála után): nem kritikái, hanem szépirodalmi műben – Déry Tibor memoárjában – olvasható. Déry mint író és kortárs emlékezik Füst Milánra s így – feltételezve azonosságukat – nem a művek, hanem az emberi személyiség felől közelít. Hangsúlyozva véleményének esetleges és szubjektív voltát: könyvének egy teljes fejezetét szánja egykori barátjára, pályakezdésének egyik „tanító-mesterére”. A fejezet címe önmagáért beszél: „Hogy szeretett volna élni és nem értett hozzá!” Déry

¹⁶ FÜST Milán levele Fülep Lajoshoz. Bp. 1942. ápr. 23. PIM Kézirattár.

¹⁷ NAGY Zoltán, *Füst Milán: Változtatnod nem lehet*. Nyugat 1914. I. 619.

¹⁸ KARINTHY Frigyes, *Füst Milán: Boldogtalanok*. Nyugat 1923. I. 306.

¹⁹ BÓKA László, *Füst Milán tanítása*. In, FÜST Milán, *Látomás és indulat a művészetben*. Bp. 1963. 25.

²⁰ NÉMETH László, *Füst Milán*. In, *Két nemzedék*. Bp. 1970. 138.

²¹ NÉMETH Andor, *Füst Milán: Szellemek utcája*. Fórum 1948. május. 408.

autentikusnak látszó (valójában: az életrajzi tényeket is sokban elferdítő), színesen megírt, alaposan indokolt írása jószerivel az egész életművet megkérdőjelezi, mert úgy látja, hogy Füst Milán esetében az ember, a „minden áron és erőszakosan különbözni” akaró magatartás szinte felfalta a művet, kisajátította a pedig eredendően nagy tehetséget. „Füst Milán a jó költő és rossz színész” – mondja ki Füstől a végső szót: jelezte, hogy a lírát (ha nem is egészében) még érdemesnek véli a magyar Parnasszusra, míg Füst minden más megnyilvánulását pedig az emberi gyarlóságokban (bár: erényekben sem) szűkölködő személyiség ríkítóan túljátszott szerepeinek kell tekinteni.²² Mindezt hadd idézzem egy Déry könyvére írt kritika tömör summázásában is, szemléltetve talán, hogy innen nézve milyen könnyű lenne a Füst-értékelés: „Ha valaki nem tud megbékélni partikuláris lényével, megzabolázni annak eredendő, féktelen akaratoságát, hanem magában a mindennapi életben akarja eljátszani művei attitűdjét, a feldekorált mindennapi személyiség bosszúképpen hamarosan betolakodik a műbe és összezilálja annak gesztusait.”²³ Am hogy mitől volt mégis „jó költő” Füst Milán: arra, sajnos, sem Déry, sem kritikusa nem vesztegeti a szót.

1.3. Költők költője?

Am amennyire letagadhatatlan a kortársak általános idegenkedése és közömbössége Füst Milán életművével szemben, olyannyira nyilvánvaló a róla hallgatók vagy nyilatkozók rendkívüli óvatossága is: nincs jelentős írónk, aki Füst jelenségét teljességgel elfogadná, de olyan sincs, aki mindenestől visszautasítaná. Láthattuk: még Déry sem tud megtagadni tőle nagyszabású emberi és művészi értékeket, mint ahogy végül is nem tud elszámolni azzal a szokatlanul intenzív vonzással sem, amit rá Füst több évtizedes barátságuk alatt kétségtelenül gyakorolt, és amiért könyvében ilyen súllyal szerepelteti. Mintha nem is a jelenség, hanem annak nem-köznapi formátuma hatna elsősorban Füst környezetére. „Vedd észre az írásnak ezt a remetéjét, kit még senki sem vett észre” – írja 1928-ban Kosztolányi Babitsnak, a megvesztegethetetlen írói erkölcs, az írást fanatikusan komolyan vevő *szándék* erényével érvelve levelében Füst Milán Baumgarten-díjáért.²⁴ „Füst Milánnak minden írása a nagy igyekezet, legmagasabbra szegett igény munkája . . . A tehetség méltó, valahol a művek fogalmazásában, a szándék abszurdításában van a hiba . . .” – így töpreng Németh László is említett cikkében.²⁵ S a húszas évektől már egyre többen a szándék és teljesítmény ellentmondásában látják a Füst-rejtélyt és az ellentmondás feloldásában a rejtély kulcsát. Önkéntelenül is olyan megoldást keresnek tehát, amely Füst szubjektíve példás írói tisztességét, érzékenységét és tehetségét s mégis műveinek tényleges hatástalanságát összeegyeztetheti. Kézenfekvőnek látszik, hogy Füst Milán költészete arisztokratikus, sőt ezoterikus líra, létrejön és kedvelői körében tért hódít az esztéta művész legendája. Hogy Füst fölöttébb bonyolult költő, azt már Nagy Zoltán is leszögezte: „. . . nyelvének komplikált szerkezete visszariasztja a tunya olvasót”.²⁶ S ahogy az idő múlásával népszerűsége nem növekedett, igazolni látszott a feltevést, hogy Füst Milán valójában a kifinomult szépségek tudója, aki csak az előkelő szellemű, boldog keveseknek ír és méltánylást is csak tőlük remélhet, az értőktől, a versek gourmand-jaitól. Mint valamely ritka hangszer, lírája bizarr tónusától szuverén: „Az ő néhány verse – írta 1922-ben Komlós Aladár – külön szinként és külön fejezetként áll az új magyar költészetben. Ha a nagy közönség nemigen vette is észre, az írók annál jobban ismerik és szeretik e különös zamatú lírát”.²⁷

Füst Milán maga is sokban elősegítette ezt az értelmezést, akarva-akaratlanul. Azzal is, hogy korai verseit második verseskötönyve előszavában az „egoizmus”, „önzés”, sőt a „hiúság” fájalmának tudta be, s hogy személyes élete külsőségei – konok törekvése élete és művészete összhangba hozására – Oscar Wilde vagy Peter Altenberg esztéta pózaira emlékeztethette kortársait. De a szecessziósan

²² DÉRY Tibor, *Ítélet nincs*. Bp. 1969. 167–218.

²³ FEHÉR Ferenc, *Ítélet van*. Kort 1969/3. sz. 476.

²⁴ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. Bp. 1959. 208. sz. levél.

²⁵ NÉMETH László, *Füst Milán*. I. m. 137.

²⁶ NAGY Zoltán, I. m. 622.

²⁷ KOMLÓS Aladár, *Füst Milán versei*. In: *Vereckétől Dévényig*. Bp. 1972. 264.

stilizált nyelv, művészi ízlés is csakúgy egyértelműen a kor esztéta irányainak a hatását mutatta, amint már-már mániás műgondja is a művészetben a művészi szép feltétlen uralmáról egy életen át féltékenyen vallott esztéta-meggyőződés következménye volt. S akik szerették, jobbra így is szerették: szokatlan ízeiért, fanyar hangulatáért. Úgy ízelgették, ahogy különleges, egzotikus fűszereket szokás. A Bolognát járó Szerb Antalnak például az Asinelli és Garisenda ferde tornyainak látványát juttatja eszébe, mert „oly groteszken félelmesek és oly stilizáltak középkoriak voltak, mint Füst Milán némely költeménye”.²⁸ Műveiből – következetesen individuális szemlélete és eredendő apolitikus alkata okán – ideológiai hasznot húzni amúgy sem lehetett, amint lényegében jobbról és balról is veszélytelennek ítéltetett. A kor társadalmi-irodalmi küzdelmeiben ez a művészet sohasem volt aktuális, sürgető, égető probléma. Pusztán és egyértelműen artistikus kérdésnek látszott. A „költők költője” lett,²⁹ végső soron irodalmi magánügy.

S hogy máig ható érvénnyel: bizonyítja az az összegző igényű arckép is, amelyet Ungvári Tamás írt Füst Milánról a hatvanas évek közepén kiadott *A magyar irodalom története* ötödik kötetébe. Ez a tanulmány egyértelműen az esztétizmus XIX. század második felétől világszerte térhódító-felívelő áramlataihoz kapcsolja Füst jelenségét. A pályakép „az élet mint esztétikum” címszavával kezdődik; a szerző az életnek és műnek Füst Milán esetében is rendkívül szoros egységét az angol preraffaeliták, francia dekadensek és szimbolisták törekvéseihez hasonlóan: a korból a tiszta művészetbe elvágyódás közvetett érzelmi lázadásaként értelmezi.³⁰ Szabolcsi Miklós is ehhez a felfogáshoz csatlakozik: „Füst magatartása, sajátos álarcai, díszletei – a lelki problémák kosztümös drámává való átváltoztatása –, a színpadias, emelkedett dikció, művésziproblematika kezelése számomra igazán a századvégi német-osztrák irodalom, például egy Hofmannsthal lírájával, magatartásával rokonítja... Füst korban, érzületben ehhez a századvéghez áll igazán közel, – közelebb 1900-hoz, mint 1930-hoz”.³¹ Annyi bizonyos, hogy esztétizmusra fölemlegetésével mindketten Füst Milán életművének – láttuk: tartalmi és formai nézőpontból egyaránt – egyik leglényegesebb összetevőjét fejtegetik. Hajlanak erre azok az értelmezők is, akik már ezen túl, jóval időtállóbb és messzebbható ismérvekkel írják körül a Füst-líra specifikumát. Vajda Endre – többek között – a tiszta költészet apostolára, Mallarméra hivatkozik, s hogy Füst-élményeit „Parnasse-on túli parnassizmusban” fejezte ki,³² s még Lengyel Balázs is kiemeli Füst stílusának szecessziós meghatározottságát, kijelentvén, hogy „... az avantgarde-hoz semmi köze”.³³

Mégis: legyenek bármennyire is látványosak – sőt: ríkióak – Füst költészetén az esztétizmus külső jegyei, Ungvári pályaképe arra is bizonság, hogy Füst Milán jelensége semmiképpen sem fér el a szerző kijelölt szellemi-történelmi világszemlélet kereteiben. Éppen az életmű faculté maîtresse-e, a gondolatlása marad ki így ebből a Füst-arcképből. Ungvári nem veszi figyelembe azt, ami Füstnél feszültséget teremt: az esztétizmus ellen feszülő morális indítékokat. Nem véletlen, hogy Füst drámáival, a két háború közt írt nagy verseivel alig is tud mit kezdeni, hogy nincs érdemleges mondanivalója *A feleségem történetéről* sem. Későbbi tanulmányában már Ungvári is helyesbít: felfigyel Füst „mélységes humánumá”-ra és a szkeptikusoktól, impresszionistáktól megkülönböztetendő, elismeri, hogy „Füst etikuma biztosabb, rendíthetlenebb”.³⁴ De mert ez a kiegészítés nem jár együtt az addigi szempontrendszer elmélyítésével vagy gyökeres megváltoztatásával – végső soron csak a Füst Milán körüli rejtélyt növeli: önellentmondó állításaival. Hiszen az esztétizmus mint világszemlélet a modern művészet máig jelenvaló középponti kategóriája: eredetéhez Baudelaire-ig, sőt a romantikáig kéne visszamenni, filozófiában pedig Schopenhauer nevezetes alap gondolatáig, mely szerint a világ csak mint esztétikai jelenség igazolható. S arra az irodalomtörténetileg konkrétan is körülhatárolható, kiélezett formájára pedig, amelyet a preraffaeliták, Huysmans, Wilde, Ruskin vagy Pater neveivel szokás fémmjelteni (s amelyet a magyar irodalomban alighanem csak egyetlen jelentékeny egyéniség:

²⁸ SZERB Antal, *A Harmadik Torony*. In, *Gondolatok a könyvtárban*. Bp. 1981. 667.

²⁹ DEVECSERI Gábor, *Füst Milánról*. In, *Lágymányosi istenek*. Bp. 1979. 188.

³⁰ *A magyar irodalom története*. 5. köt. Bp. 1965. 400.

³¹ SZABOLCSI Miklós, *Kérdőjelek*. Krit 1972/9. sz. 24.

³² VAJDA Endre, *Füst Milán világa*. Újhold 1947. dec.

³³ LENGYEL Balázs, *A költők költője*. In, *Hagyomány és kísérlet*. Bp. 1972. 41.

³⁴ UNGVÁRI Tamás, *Ikarusz fiai*. Bp. 1970.

Szomorj Dezső képviselt), éppen az egyetlen esztétikai érték mindenk fölé emelése a jellemző. Voltaképpen a nagyon is reális társadalmi élményre – az egyén és külvilág meghasonlására – adott egyik első és következetes művész-válaszról van szó, amely ezt a meghasonlást egy fiktív szépségvallás jegyében oldja fel, és az evilági „szatocsomorál” sértette érzelmi szuverenitását a művészet eszményi-irreális közegében véli megvédeni. Ami szép, az eleve erkölcsös is, amint a nagy programadó Renan is vélte: a morálisnak az esztétikus mögé utasításával helyreállhat az isten nélkül széthulló eszmei világrend. Mindössze a szépség maga misztifikálódik és üresedik ki végzetesen, hiszen a művészt ekképp még a humánus se kötelezi. Az a paradox helyzet jön így létre, hogy a művészet (amely számukra elvben több-mint-valóság) valójában formalizálja, végül is megszünteti magát: a szépség relatívva: lelki finomsággá, árnyalattá, hangulattá szegényedik. Az esztétizmusnak ez az abszolút módon értett, sallangosan korhoz kötött változata voltaképpen a polgári önteltség és megmerevedett eszme-dogmái megkérdőjelezésétől kapta rövid felhajtó erejét. Hosszabb távra azonban tarthatatlannak bizonyult, hiszen ugyanazt eredményezte, mint ami ellen létrejött: a világnézettelenség világnézetét, az impreszionista valóság szemléletet, a minden valóságot elfogadó–fenntartó, időtvesztő–illuzórikus léttudatot. Füst Milán esztétizmusára ennél már fellépésekor is jóval tragikusabb (amennyiben a szemlélet keretén belül igyekszik tagadni a szemléletet), ám a kezdet eklektikus bizonytalanságait végül is éppen az a mélyen morális meggyőződés szünteti meg, amely az érett Füst-művészetnek formátumot ad és amely immár semmiféle esztétizmussal nem magyarázható meg kielégítően. Tudták ezt jórészt már Füst korai kritikusai is, akik a *tényt* – hogy Füst költészetét szépségrajongásánál valami több is, más is minősíti – már akkor leszögezték, amikor ez az értelmezés még forgalomba se került. „Füst Milán minden érzésében az abszolútumot keresi . . .” – így Karinthy, Kolnai Aurél: „az erkölcs és problémái iránt való érdeklődése szembeszökő”,³⁵ vagy ahogy megint Kosztolányi fogalmazza meg kerekén: „Nem szép akart lenni, hanem igaz önmagával szemben”.³⁶

1.4. Modern művészet?

Végezetül: ha sem a teljesítmény súlytalansága, sem annak zártkörű, elit-művészetként értelmezése nem ad kielégítő magyarázatot a Füst-jelenség befogadásának problémáira: marad még egy logikus lehetőség. Lehet Füst Milán művészetének valamely gyökeresen új szemléleti formát vagy valóság-meghatározottságot tulajdonít, valami olyan művészi újszerűséget, amelyre a kortárs magyar kultúra a maga beidegzettségei, sztereotípiái felől eleve felkészületlennek s így érzéketlennek is bizonyult. Egyértelműen Füst Milán javára oldva fel tehát a megrögzött kritikai paradoxont: egy új irodalom-szemlélet érvényességével hitelesíteni Füstben a modern művészt; mint ahogy az európai művészet elmúlt száz évének a története ilyen vagy hasonló példákban – tudjuk – nem szűkölködik. A Füst-értelmezések harmadik és egyre számottevőbb vonulata ezen az úton indul el. Igaz, Bóka László 1941-ben a *Negyedik Henrik király*ról írva még mindig csak a kritikus rossz lelkiismeretét fogalmazza: „Dadogásomnak s mind annak a sok félrebeszélésnek, mely Füst Milán műveihez kapcsolódik, talán az az egyik oka, hogy műveiből még mindig nem látjuk kibontakozni az életművet, egyes műveit még mindig meteorszerűnek érezzük. Ihletésének a főrrása máig ismeretlen”.³⁷ Mégis ez a kijelentés ekkor már csak részben jogos: voltaképpen már a húszas évek végén megkezdődik Füst Milán „ihletésének” mélyebb nyomozása is. Néhány kritika Füst Milán különös pesszimizmusában nem a lélek önkényesen elhatározott gesztusát látja (ahogy még Komlós Aladár is tette, amikor 1926-ban megjelent könyvében Füst Milánt „a valóság gyűlölőjeként” sorolja Peterdi Istvánnal együtt külön kategóriába),³⁸ hanem bizonyos törvényszerűséget érez: érvényesebb, átfogó, modernebb eszmeiséget gyanít. Nem véletlenül: Kassák Lajos az első, aki „az állandó és tárgyaltalan félelemérzést” tartja e költészet tartalmi lényegének.³⁹ S ami az ő figyelmét még elkerüli: Füst művészetének dionüzoszi gátlanságát, robbanó

³⁵ KOLNAI Aurél, *A Tűz* (Pozsony), 1921. jan.

³⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Füst Milán*. Nyugat 1922. 399.

³⁷ BÓKA László, *Negyedik Henrik király*. Nyugat 1941. 171.

³⁸ KOMLÓS Aladár, *Az új magyar líra*. Bp. 1926.

³⁹ KASSÁK Lajos, *Füst Milán*. Nyugat 1927. II. 281.

érzelmi energiáit Radnóti Miklós hangsúlyozza nyomatékosan, amikor 1935-ben Füst Milánt „világot teremtő költő”-nek és „konstruktív lázadó”-nak jellemzi.⁴⁰ Közben Vas István a hívő hitetlenséget mint sajátosan zsidó vallásosságot elemzi ki Füst verseiből,⁴¹ Németh Andor pedig Füst versvilágának imaginárius voltára: „költőjük mindannyiszor ugyanazt az egzisztenciális paradoxot érzékelteti: a valóság egyetlen valóságát, ami ugyanakkor illuzórikus”.⁴² Weöres Sándor ezután ismét más megközelítésből – és mint Fülep Lajos: magánlevélben – Füst költészetének modern személytelenségére figyel fel: „Vorläufere egy új, átfogó költészetnek, amely az 'én' helyett megint az egyetemeset hangsúlyozza”.⁴³ A második világháború után még inkább felerősödik ez az interpretáció. Olyannyira, hogy például Sötér István Babits metaforás forradalma mellett Füst absztraháló forradalmáról beszél, szerinte Füst Milán „az egyetlen, aki gyökeresen forradalmasította a költői kifejezést”.⁴⁴ Rónay György pedig az *Advent* elemzése kapcsán leszögezi, hogy Füst Milán művészete: „a lét eredendő tragikumában vergődő ember egzisztenciális szorongását fejezi ki”.⁴⁵ Némi történelmileg érthető megtorpanás után: az ötvenes évek végétől egyre több cikk és tanulmány mélyíti tovább ezt a koncepciót. Devecseri Gábor, Vajda Endre, Somlyó György, Lengyel Balázs, Rónay György, Kocsis Rózsa, Abody Béla, Orbán Ottó, Rákos Sándor és mások írásai lényegében már előkészítik azt a portrét, amit azután Somlyó György, Bori Imre és részben Bányai János nagyobb munkái immár a rendszeresség igényével fejtenek ki. E három monográfia – más-más nézőpontból, de egymást kiegészítve – egy igen határozott esztétikai koncepció keretein belül perújrafelvételt jelent be Füst Milán értékelésében. Somlyó úgy véli, hogy Füst műve „a költészet világszerte kialakuló új modelljének egyik teljesen eredeti változata”; s azért, hogy Füst Milán eddig is nem soroltatott a 20. század legnagyobb modern európai művészei – Franz Kafka, Eliot, Perse, Proust, Trakl, Joyce, Milosz, Pessoa, Kavafisz – mellé: mindenképp a magyar irodalomtörténetírás hagyományos hibái, „ön-csonkító irodalomszemlélet”-e a felelős. A konzervatív világnézetük ellenére is újító, nagy európai művészek bonyolult problémáját „pszeudo-avantgard” jelenségként Füst Milán művészetére is általánosítva, Somlyó lényegében alkotáslélektani megközelítésből elemzi azt az irodalmunkban szerinte egyedülálló helyzetet, amelyet „Füst Milán-i szituáció”-nak nevez, s amelyet legerősebben éppen a korukat megelőző művek úttörő modernségét fogadó értetlenség és közöny, a teljes félreértettség tartós állapota motivált.⁴⁶ Bori Imre konkrétan is megjelöli e művészet eszmeiségét: kimutatja és végigkíséri Füst műveiben az egzisztencialista világszemléleti és a Franz Kafkával való világirodalmi rokonság alakulását. Füst rendkívüli irodalmi jelentőségét abban látja, hogy ő volt az első a magyar irodalomban, aki érzékeltte az egzisztenciális létélmény „modern filozófiai és esztétikai következményeit, az elidegenültségből pedig esztétikai kategóriát tudott kicsalni és teremteni”.⁴⁷ E pontban csak Adyhoz lenne hasonlítható, de Bori Füst Milánt Ady ellentétéként, egyértelműen avantgarde művészként értelmezi, akinek a magyar irodalomban a másik döntő érdeme, „a szimbolizmuson alapuló lírai attitűd túlhaladása” volt. Füst – e nézet szerint – az objektív líraisággal a világ felől robbantotta fel a klasszikus művészet patriarchális világképének ember és világ harmóniáját, amit Ady „belülről”, az egyén javára és a világ ellenében robbantott fel. Füst Milán művészetében így „a költői Én és a világ közötti viszony jellegzetesen XX. századi formájában” állhatott ismét helyre.⁴⁸ Bányai János – ez idáig még kéziratos munkájában – lényegében a Somlyó és Bori által megrajzolt koncepcióra alapozva Füst Milán költészete sajtószertű kérdéseinek a feltárására vállalkozott.⁴⁹ Mindazonáltal Bányai módszeres strukturális elemzéseket érvényesítő és így inkább szövegközelben maradó disszertációja ezt a koncepciót továbbfejleszti. Részint irodalomtörténeti vonatkozásban is, amikor is a fiatal

⁴⁰ RADNÓTI Miklós, *Füst Milán. In, Tanulmányok, cikkek.* Bp. 1956. 127.

⁴¹ VAS István, *Füst Milán olvasásakor.* Nyugat, 1934. II. 571.

⁴² NÉMETH Andor, *Füst Milán költeményeiről.* A Toll. 1935/3. sz. 106.

⁴³ WEÖRES Sándor levele Füst Milánhoz. 1939. július 25. PIM Kézirattár.

⁴⁴ SÖTÉR István, *Négy nemzedék.* Bp. 1948. 66.

⁴⁵ RÓNAY György, *Füst Milán: Advent. In, A regény és az élet.* Bp. 1947. 341.

⁴⁶ SOMLYÓ György, *Füst Milán.* Bp. 1969. 153.

⁴⁷ BORI Imre, *Az avantgarde apostolai.* Újvidék, 1971. 46.

⁴⁸ *I. m.* 10–16.

⁴⁹ BÁNYAI János *Füst Milán költészetének stuktúrája.* Újvidék, 1979. Kézirat.

Lukács György: Esztétikai kultúra című tanulmányára hivatkozva Füst esztéta karakterét is figyelembe veszi, meglátva azt a korban gyökerező szellemi magatartást, amelyből Füst lírája kiindult, s ami egyúttal Füst Milán és a Nyugat többi alkotójának rokonságát is kijelöli. Másrészt Füst Milánt egyértelműen „objektív lírikus”-nak interpretálva: úgy véli, hogy az „életrajz-életmű-személyiség” szokványos relációi ebben a költészetben nem érvényesek. Bányai vizsgálódásainak a súlypontját így a „költői én” kérdéskörére helyezi és megállapítja, hogy Füst Milán költészetében a „költői én nem a vers tematikájának a része, hanem a poétikájáé”, ezért a létélmény állandóságával szemben a költői én a költői változó. „A költői én a vers nyelvi anyagának a produktuma, s jellemvonásai egészében a vers grammatizáltságának a természetétől, a vers nyelvi felépítésétől függenek.” Konkrét elemzései kapcsán Bányai számos érdekes felfedezést közöl, megfigyelést tesz e grammatizáltság mibenlétéről, Füst Milán lírájának a természetéről, de mert ekkor már teljes egészében a poétika területére utalja és kizárólag nyelvi struktúráként tárgyalja Füst Milán költészetét, amelynek „jelentését” a mulandóság úgyszólván egyetlen lényeges ihlető élményköréhez köti – s így némi törést okozva a koncepcióban – az esztéta-Füst értelmezéséhez közeledik.

E három monográfia úttörő érdemei nyilvánvalóak, és nem is csak adataik, elemzéseik, új szempontú megfigyeléseik gazdagságával, melyek immár Füst Milán megismeréséhez nélkülözhetetlenek, s amelyekből így magam is igyekeztem minél többet hasznosítani. Érdemük az is, hogy szembenézve Füst jelensége egészével, megadva neki az oly igen szükséges komolyságot, voltaképpen ők fogalmazták meg a Füst-problematikát szélesebb érvénnyel; azt, hogy Füst esetében sem csak egy író minősítése a tét, hanem irodalmi kultúránk önismerete, homályainak, zavarainak oszlatása. Utat jeleztek a század magyar szellemiségének az eddiginél igényesebb – mélyebb és érzékenyebb – megközelítéséhez. Tették ezt akarva-akaratlan, amennyiben mind találataik, mind tévedéseik gyümölcsözőnek bizonyultak, sőt az utóbbiak vitára ingerlő egyoldalúságukkal, túlzásaikkal Füst értékelése szempontjából tán még hasznosabbaknak is. Az életmű ugyanis továbbra is konokan ellenállt a túlságosan nagyvonalú-egyszerűsítő koncepcióknak, s ezek az ellentmondások – ha lehet – még inkább megsejtették Füst művészetének szervezőségét, belső egységét és a mű szuverenitásának arányait. Az értelmezések olyasféle hiányosságai, melyek például nem veszik tudomásul a gondolkodó Füst Milán feszültségeit, az életmű nyilvánvalóan teoretikus, sőt spekulatív hátterét; odavezetnek, hogy Somlyónál a személyes írói sértettség, Bányainál pedig az élet végeessége fölötti panasz válhat Füst furorjának legfőbb okává. A szerzők épp azt hagyják bizonyítatlan, ami a szándékuk és perújrafelvételük alapja, hogy tehát Füst művészetét is súlyos és „modern” egzisztenciális ügyeket képvisel. De nincs másképp ez Borinál sem, ki az „érzelmes egzisztencializmus” Prokruosztész-ágyába szorítja Füst amatőr bölcselkedését, miáltal az ő elemzéseiben is jobbára terminológiai gondná soványodik a műveket megszervező személyes indulat. Bori sem figyel fel a gondolatainak kiszolgáltatott lélek heroikus küzdelmeire; s így – noha pontosan számot ad a Füst Milán-i „elidegenedettséggel” léthelyzetéről – adós marad a Füst-művek életteljességét megadó érzelmi feltételek feltárásával és az író jelentőségét inkább csak az irodalom avantgarde fordulatát előkészítő történeti érdemeivel s ezen belül szuverén poétikai újításaival indokolja meg. Másrészt ezek a Füst-interpretációk – számomra legalábbis – irodalomtörténeti vetületükben is problematikusak. Somlyó is, Bori is egyoldalúan a Füst-jelenség megkülönböztető jegyeire teszik a hangsúlyt, ami végül is a Nyugat-mozgalom és Füst Milán teljes szembeállítását eredményezi. Pedig jóval több életrajzi, filológiai, sőt eszmei tény utal Füst és kortársai szoros kapcsolatára, hogysem egy tárgyilagos megközelítés túlnézhetne rajtuk; nem is szólva arról, hogy ezáltal Füst jelensége szintúgy kiszakad a magyar irodalom áramából, meghatározó-életető feltételrendszeréből és (most ugyan pozitív előjellel) ismét csak rokontalan ritkaságnak minősítettik.

Végül is nézzük bárhonnan: úgy fest, hogy e művészet számottevő kritikusaiknak valamilyen mértékben, ám kényszerűen meg kell kérdőjelezniük Füst Milán esztétikai kompetenciáját. A bevezetőben már céloztam rá: nézetem szerint a Füst-életmű körüli bonyodalmak, erőltetett általánosítások jórészt abban gyökereznek, hogy Füst Milán maga valójában *nem teljesen* illetékes művészetét megítélésében, esztétikai nézetei és önjellemzései több szempontból félrevezetőek. Hangsúlyozom: *nem teljesen* illetékes, mert Füst teoretikus gondolkozása is szervesen, bensőleg indokoltan bontakozik ki élete során és művészetfilozófiáját mindvégig következetesen érvényesíti műveiben is. De mert haláláig nem veszt tudomást ihletésének kora-befolyásolta lényegi sajátosságairól, nem ismeri fel és el művészetét valódi kultúrhistoriai ösztönzőit: ezért óhatatlanul ellentmondást érzünk a teória és művészi intuíció között; a kitérőnyű tájékozódás szemmel láthatóan egymással is örök küzdelemben kíséri a

pályát, oka lesz a személyiség rendkívül sokáig tartó önkeresésének, késői magáratalálásának és magyarozza az egyes művek szokatlan értékesültségeit. El kell fogadnunk, hogy Füst Milán művésze semmiképpen sem fér el annak az alapjaiban esztéta-fogantatású, konzervatív ízléseszménynek a keretei között, ahonnan pedig önmagát mindig is látni és láttatni akarta, és amelynek fedezékéből meghozta más kortárs alkotókat – egyébként méltatlanul – elmarasztaló, látványosan kategorikus ítéleteit. Aminthogy el kell fogadnunk alighanem azt is, hogy Füst Milán elvei, filozófiai meggyőződése olyannyira áthatották egész művészetét, hogy annak egyszersmind egyik legbensőbb, meghatározó ihletforrásává is váltak, hogy tehát teória és művészi gyakorlat olyan szétválasztása, melyet Tolsztoj-tanulmányjaiban maga is végrehajtott, Füst esetében meddő vállalkozás lenne. Tolsztojt elemezve Füst még joggal elkülöníthette, hogy „a világ egyik legnagyobb művésze és konkrét életismeret dolgában egyik legélesebb szemű s *legokosabb* embere” tanaival „szörnyű ostobaságokat” hirdet⁵⁰ – ezzel szemben Füst Milán gondolkozása (úgy is, mint művészetének egyik genetikusszerűje) mindig pontos, lényeglátó és informatív. S jóllehet ez a gondolkozás sok vonatkozásban önkényes és a lélektani érveknek minden más fölé emelésével kétségkívül erősen torzító: a maga rendszerében mégis szinte kikezdhetetlen, mivel szerkezetéhez a logikai végeredmények önironikus kétségbe vonása is hozzátartozik. „Semmi sincsen egészen úgy . . . – írja majd bevezetőül öregkori erkölcsfilozófiájára el – vagyis minden, amit mondani tudok, esetleg tizenöt szempontból érvényes, a tizenhatodikból nem. S lehet, hogy néked ez a tizenhatodik szempont tetszik legfontosabbnak. Akkor hát megbuktam nálad.”⁵¹

Aki tehát végre tárgyilagos képet igényelne Füst teljes jelenségéről: óhatatlanul egyszerre találkozik a csak a mi korunkban lehetséges modern művésszel és a művészet mindenféle történelmi-társadalmi, avagy egzisztenciális meghatározottságát elvető, a szépség önelvűséget szenvedélyesen valló bonyolult intellektussal, amint egymást cáfolva is egymást feltételezik. Számolnia kell tehát a ténnyel, hogy a gondolkozó a művésznak nem egészen adekvát értelmezője, mert Füst Milán igazságai sem mindig úgy igazságok, mint ahogy ő maga vélte. A tényt mint tényt már Somlyó is leszögezte: „Más szemmel nézem tehát művét és alakját, mint ő maga nézte, másképp, mint ahogy ő szerette volna, hogy nézzék”.⁵² Füst Milán pályájának előítéletmentes értelmezését és befogadását ezek szerint minden másnál jobban a feladatnak az a nehézsége hátráltatta, hogy elsőként magával az íróval szemben szükséges következetesen érvényesíteni a kritikát; mégis úgy, hogy művészetének és szellem-építményének belső épsége se sérüljön, hogy megnyilvánuljanak jelensége páratlan arányai is.

Mindez – úgy vélem – csak „genetikus kritikával” lehetséges. Füst Milán megértésének és reális megítélésének, úgy látszik, az előfeltétele, hogy a művek dokumentatív erejére támaszkodva megkíséreljük felidézni a művész bejárta egész szellemi utat, és a műhely legbensőbb gondjainak újragondolásával tegyük meg azokat a nélkülözhetetlen észrevételeket és korrekciókat, melyek talán az alkotóban magában sem tudatosodhattak, ám amelyekre a lezárt életpálya távlatára feljogosítja, sőt kötelezi a mai szemlélőt. Az ilyen elemzésnek nagyok a veszélyei is, éppen mert nem a kész művet jellemzi, hanem „csak” keletkezésének folyamatát ítéli meg. Az értelmezőnek szükségképpen azonosulnia kell Füst Milán valóságlátásával, helyzetébe beleképzelni magát, amikor is az életmű belső viszonyrendszerének feltárása mintegy fontosabbá válik a külső – életrajzi, irodalomtörténeti, ideológiai-eszmei avagy stílusbeli – nézőpontok érvényesítésénél. Még a művészi érték mindenben vízvázlató ismérvét is háttérbe szorítja a rejtvény kibogozásának az izgalma. Az a lehetőség viszont, hogy az önmagát megvalósító személyiség egykorú törekvéseit a végleges mű nagyobb kontextusából minősíthetjük: akkor is nem várt felfedezésekre vezet, ha persze ez a megközelítés a Füst-jelenség pontosabb értékelését, elhelyezését irodalmunkban valójában nyitva hagyja. Ehhez ugyanis még nagyobb – külső – távlatra van szükség, márpedig az íróval programszerűen vállalt azonosság elfogultságot is szül: mindenesetre erősen zavarja a helyzet egészéről alkotott vélemények tárgyilagosságát.

Illetve azért a mű nagyobb arányú szituációba helyezésére is van módja a genetikus kritikának, attól is függően, hogy a jelenség melyik vonatkozását, szintjét vagy vetületét veszi elsősorban a

⁵⁰ FÜST Milán, *Emlékezés Tolsztoj Leóra. In, Emlékezések és tanulmányok.* Bp. 1967. 354.

⁵¹ FÜST Milán, *Ez mind én voltam egykor.* Bp. 1969. 7.

⁵² SOMLYÓ György, *i. m.* 233.

górcsőve alá. Ezt szemléltetendő: hagytam utoljára a Füst-szakirodalom egyébként időben is legutolsó jelentős teljesítményét, Rába György tanulmányát.⁵³

Rába egyértelműen poétikai szempontokat érvényesít: a stílus, a formaproblémák felől közelíti Füst líráját, de olyan igénnyel, hogy következtetési a költő valóságát, poézisének érdemi ismérveit is meghatározzák. Belehelyezkedve a korai Füst-versek formavilágába, Rába is e képzetek fogantatását, születését, lírai szerepüket követi nyomon. S mert az Ezeregyéjszaka képzetkincsében és létszemléletében evidencia-értékű analógiát talál a költő mind ez ideig excentrikusnak tetsző formaalakzataihoz, ezért is összehasonlító elemzésekkel, filológus érveléssel e hatás kimutatására és érvényesülésére fekteti a hangsúlyt. Értelmezése szerint „Füst lírájában is a természetfölötti plaszticitás homogén epikuma sugall központi jelentést”, a keleti mesék vastos érzékletessége, fantasztikum, ősi, animisztikus világképe és végzethite preformálja Füst lírai világteremtését, általuk jut el a szecessziós önkínzástól a talányos szimbolikájú monumentális látomásokig, a világfájdalmas alanyiságtól az objektív lírikus közvetett közvetlenségéig. Rába Füst Milánt végeredményben „naiv, azaz természeti költő”-ként jellemzi, archaikus tudatnak, aki víziókban gondolkodik. Költészetének újdonsága és specifikuma az, hogy „egyetlen ősi, hieratikus világképben közvetve szemlélte a lélek földrengéseit” s líramítoszában ihletetlen jeleníti meg és értelmezi az Énen túli törvények rendjét.

Rába György tehát a stílárís felszín felől indulva el: hiteles mintát hoz Füst lírájának geológiai mélyrétegeiből is. Felmutatja, hogy Füst művészetének sokat emlegetett egysége spirituális, volta-képpen egy mítikus szemlélet következetes végigviteléből fakad, utal e sajátos alkotómódszer poétikai előzményeire, kortárs rokonjelenségeire. Ellene vetni csak annyit lehet, hogy mint minden mélyfúrás: Rába esszéje is csak egyetlen, szűkre szabott szempontból vizsgál, nem tudja, igaz, nem is akarja Füst lírastruktúráit sem árnyalataikban, sem szélességükben felfejteni. Megelégszik az ontologikus ihletés megjelölésével, de mert külső hatásokra és nem a motívumok belső indokoltására figyel, ezért homályban marad (túl általános megfogalmazást kap) a Füst-líra tulajdonképpeni élménytartalma, hogy miért, mi ellen és milyen stációkban hozta létre a költő a maga mítoszáit. Végre is a mítosz mindenekelőtt *fiktív teljesség*, melynek sajátlagos lényegét antropomorfizációja természeténél is jobban megnyilvánítja belső értékrendje, a teljességakarás módozatai. Rába sem elemzi a Füst-líra gondolatosságát, alig hivatkozik a költő „új” verseire. S valóban: csak a forma felől nézve (bármennyire lett légyen jogos az effajta megszorítás is) eltölpül az a jelentős szemléleti különbség, ami a régi és új versek között perdöntő; szükségképpen, hisz a változásban az állandóságot, életműve folytonosságát Füst is csak a kezdetben meglelt formák szerves továbbépítésével képes biztosítani. Továbbá, éppen a Füst-líra személytelensége és alapvetően rejtőzködő természete okán: ebben a minden lehetséges oldalról többszörösen ellenpontozott formavilágban rendkívül nehéz megragadni a lírai személyiséget mélyen megosztó, *alapvető disszonanciát*, amelyben alighanem a lét esztéta szemléletét állandóan kétségbe vonó erkölcsi karakter küzdelme tükröződik; s benne mint szuverén sorsot juttatja osztályrészül művésznek és művének az életet át tartó egzisztenciális drámát és a tragikus hangoltság föloldhatatlan feszültségeit. Nagyon jellemző, ahogyan a Füst Milán adta esztéta önrétegzést elfogadó Lengyel Balázs is szabatosan körülírja ezt az erkölcsi összetevőt: „Bíró nem lelve, igazságosztásra nem találva – vagy más filozófiai gondolkodásban a kérdés nyitját nem fedezve fel – a halálba tartó lét s benne az *erény hiábavalósága* elviselhetetlen sérelme. Ez a sérelem, a lét sértése a többre, jobbra törekvő ember ellen a legfőbb, a központi témája Füst Milán költészetének”.⁵⁴

S végül, de nem utolsósorban: önmagában semmiféle poétikai szempont nem indokolja Füst művészetének „kvázi”-jellegét: a valóságos és nem-valóságos élményeknek azt a fajta különös irizáló játékát, azt a minden panaszt, motívumot, gnómát, pátoszt stb. felülbíráló, őket visszajára is fordító ironiát, ami úgyszólván az író egész szellemi tevékenységét „időzőjelbe”, feltételes módba, s ezáltal alapjaiban kérdésessé, netán semmissé is teszi. Márpedig – úgy vélem – ez Füst jelenségének igazi talánya, értékelésének olyan arkhimédészi pontja, amelyen írói szerepe, művészi jelentősége áll vagy bukik. Ha ugyanis Füst eme legfontosabb, mindenestre legsajátosabb művészi hatáseffektusa nem képes érdemben méltón képviselni és a magyar olvasókban újratereíteni a maga elemi erejű egzisz-

⁵³ RÁBA György, *Füst Milán lírája, mint az Ezeregyéjszaka utóhangja*. Je 1978/7–8. sz. 726–734.

⁵⁴ LENGYEL Balázs, *A költők költője*. I. m. 40. (Kiem. tőlem!)

tenciális megrendültségét, akkor lehet költészete bármily tüneményes, logikája és invenciója bármilyen szemkápráztató, mégiscsak bravúros játék marad, irodalmunknak furcsa, részleteiért nagyra becsült, szabálytalan alakzata. Mert igazán van Németh Lászlónak: az író először is vállalkozás, benne a szellem sorsot lát, valóságot, kultúrát teremt, „a művészet, ha nincsen mögötte emberi biztosíték: a formák szofisztikája: szélhámoság”.^{5 5}

Imre Kis Pintér

LES VICISSITUDES DE L'OEUVRE DE MILÁN FÜST

Dans la littérature hongroise, il n'y a pas une autre oeuvre considérable et achevée, de laquelle on aurait entendu des opinions tellement contradictoires et extrêmes que celle de Milán Füst. L'étude s'engage de présenter la réception de l'oeuvre de Füst, et tout en documentant et critiquant les vues les plus importantes de la littérature spéciale se rapportant à l'écrivain, elle essaie de présenter les tensions intérieures de cette attitude d'artiste spéciale.

L'auteur appelle Milán Füst, en empruntant le terme de László Németh, un "écrivain problématique", un artiste moderne qui, en créant un monde fictif, éprouve la totalité de l'existence dans un seul système de rapports détaché, et qui généralise sa propre conception de l'existence intentionnelle sur l'existence humaine entière. Comme ces généralisations sont inmanquablement contestables, et comme Füst n'est arrivé qu'après une longue lutte, en partie en se méconnaissant lui-même, jusqu'à la souveraineté artistique et intellectuelle – c'est pourquoi la nature véritable de son inspiration est resté cachée durant longtemps. Dès ses débuts, il a été considéré un extravagant, un phénomène solitaire; ces critiques ont été dispensés – faute de mieux – par cette qualification de faire face d'une manière objective au paradoxe d'appréciation qui a poursuivi la carrière de l'écrivain. C'est-à-dire à la contradiction du talent et de son effet, au fait que tandis que la plus grande partie de l'opinion publique et de ces compagnons écrivains a accueilli les ouvrages de Füst sans compréhension ou avec une indifférence complète, en même temps ses autres contemporains – parmi eux les écrivains hongrois les plus éminents du siècle – ont rompu la lance unanimement pour Milán Füst, en rangeant son art à l'avant-garde de notre littérature. Pour absoudre le paradoxe, on a vu naître, au cours des derniers soixante ans, un grand nombre d'interprétations de l'oeuvre de Füst. Ces variantes ont tracé, en dernière analyse, trois portraits caractéristiques de Füst (qui existaient simultanément, mais indépendamment les uns des autres). Une vue sommaire existe, pour la plupart tacitement, dans des opinions privées, qui enregistre Milán Füst comme un créateur périphérique ayant une influence médiocre; d'autres le caractérisent comme un artiste-esthète, dans l'orientation duquel les effets de goût esthéticiste du début du siècle sont les plus déterminants; d'autres encore soulignent les traits d'avant-garde de l'activité de Füst, et ils voient dans son oeuvre une variante tout à fait originale et individuelle de l'art moderne. L'auteur du présent étude, tout en reconnaissant la légitimité des ces conceptions, est pourtant de l'avis que tous les trois opinions s'avèrent trop étroites pour comprendre l'oeuvre entière de Füst. On ne peut placer sans contrainte le phénomène de Milán Füst dans les contextes de la culture hongroise et européenne qu'après avoir découvert ses structures poétiques.

^{5 5} NÉMETH László, *Magyarország és Európa*. Kecskemét, 1935. 102.